

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی اشعار بیضای اردبیلی از دیدگاه علوم بلاغی

دکتر جابر عناصری

دکتر احمد نورمند

سید یوسف رئیس زاده

سرشناسه	عنصری، جابر، ۱۳۲۴ -
عنوان و نام پدیدآور	بررسی اشعار بیضای اردبیلی از دیدگاه علوم بلاغی
مشخصات نشر	اردبیل نگین سیلان، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۱۶۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۸-۳۵-۹
وضعیت فهرست نویسی	فیبای مختصر
یادداشت	فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
شناسه افزوده	نورمند، احمد، ۱۳۴۱
شناسه افزوده	رئیس زاده، یوسف، ۱۳۵۳
شماره کتابشناسی ملی	۳۸۱۸۳۳۳

سیلان
نگین
السیارک

Email: negin_chap@yahoo.com

- عنوان کتاب: بررسی اشعار بیضای اردبیلی از دیدگاه علوم بلاغی
- گردآورنده: دکتر جابر عنصری، دکتر احمد نورمند، سید یوسف رئیس زاده
- صفحه آرائی: فاطمه ملکی
- چاپ و صحافی چاپخانه نگین
- طرح روی جلد: شهرزاد نعمتی
- تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
- نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۴
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۸-۳۵-۹

چکیده

دانستن نکته های دل انگیز و شور انگیز دقایق ادبی، بدون آشنایی با اصطلاحات و تعبیرات ادبی آن اثر، مقدور نخواهد بود و شاعران ما در اشعار خود، همیشه از ظرایف ادبی بهره برده اند.

موضوع مورد بحث در این پژوهش، « بررسی اشعار بیضای اردبیلی از دیدگاه علوم بلاغی » است. تا از این رهگذر، بتوانیم دریچه ای - هر چند کوچک و محدود - به جهان بی نهایت خیال انگیز و سرشار از عاطفه شاعر، بگشاییم.

هدف از انجام این تحقیق، شناختن و شناساندن بیشتر جنبه های بلاغی دیوان بیضای اردبیلی - و صد البته خود این شاعر بلند نظر - به علاقه مندان شعر و ادب، خصوصاً ادبیات عاشورایی و عرفان می باشد. تا آن ها، بتوانند از راه آشنایی با صور خیال موجود در دیوان، به درک عمیقی از اشعار و افکار بیضای اردبیلی، دست یابند. اگر خواننده یک اثر ادبی، نتواند اصطلاحات موجود در آن اثر را درک کند بی گمان در درک مفهوم آن به بیراهه خواهد رفت. بیضاء همان گونه که در استفاده از مباحث عرفانی و ادبیات عاشورایی تبحر خاصی دارد، در کاربرد مباحث علوم بلاغی نیز مهارت و ظرافت مخصوص به خود را دارد. بیشتر بسامد، در دیوان او، مربوط به سجع و جناس است چرا که شور عشق حسینی روح و قلب او را چنان موزون و شور انگیز نموده که از انواع موسیقی های شعر، اعم از واج آرایی و جناس و سجع و ... استفاده بهینه برده است. او با دید عرفانی که به جهان داشته، از استعاره مکنیه، زیاد استفاده نموده، چرا که جهان را ذی روح می دانسته است. او جملات خبری و انشایی را با اشراف کامل از کاربرد آنها، بجا و به موقع استفاده کرده است.

کلمات کلیدی ادبیات عاشورایی - تعزیه - مدح - حماسه - بلاغت اشعار بیضای اردبیلی.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

مقدمه ۱

فصل اول کلیات

۱-۱ پرسش اصلی پژوهش ۱

۱-۲ بیان مسأله ۱

۱-۳ پیشینه پژوهش ۱

۱-۴ فرضیه ها ۲

۱-۵ اهداف پژوهش ۳

۱-۶ جنبه نوآوری و جدید بودن پژوهش ۳

فصل دوم پیشینه و جایگاه و تحلیل رثاء در ادبیات ایران

بخش اول پیشینه مرثیه عاشورایی

۱-۲-۱ تقسیم بندی ادبیات عاشورایی در زمان صفویه ۷

۱-۲-۱-۱ مقتل ۷

۱-۲-۱-۲ مرثیه ۸

۱-۲-۱-۳ شیه خوانی ۹

۱-۲-۱-۴ مقامات مرثیه ۹

۱-۲-۱-۵ نوحه - قوشما ۱۰

بخش دوم انواع مرثی در ادب فارسی

۱-۲-۲-۱ مرثی درباری ۱۱

۱-۲-۲-۲ مرثی شخصی ۱۱

۱-۲-۲-۳ مرثی فلسفی ۱۱

۱-۲-۲-۴ مرثی اجتماعی ۱۱

۱-۲-۲-۵ مرثی داستانی ۱۱

۱-۲-۲-۶ مرثی مذهبی (عاشورایی) ۱۲

۱-۲-۲-۷ نوحه ۱۲

۱-۲-۲-۸ شعر شهادت ۱۳

۱-۲-۲-۹ تعزیه ۱۴

بخش سوم اوزان و قالبهای مختلف در شعر عاشورایی

۱-۲-۳ ۱۵

بخش چهارم دیدگاه‌های مختلف در مورد فرهنگ عاشورا.....	۱۷
۱-۴- نگاه حماسی	۱۷
۲-۴- نگاه احساسی و ماثمی	۲۰
۳-۴- نگاه عرفانی	۲۰

فصل سوم بیضای اردبیل (زندگی نامه و اندیشه های او)

۱-۳- مقدمه	۲۳
۲-۳- زندگی نامه بیضاء	۲۴
۳-۳- همفکران بیضای اردبیلی	۲۲
۴-۳- شاگردان بیضای اردبیلی	۳۶
۵-۳- معاصران بیضاء	۳۶
۶-۳- قالب اشعار بیضای اردبیلی	۳۷
۷-۳- تخلص بیضاء	۳۷
۸-۳- شطحیات	۳۸
۹-۳- افکار و اندیشه های بیضای اردبیلی	۴۱
۱۰-۳- بعضی از ویژگی های اشعار بیضاء	۴۴
۱۱-۳- نسخه های خطی دیوان بیضای اردبیلی و چگونگی تدوین دیوان آن مرحوم	۴۹

فصل چهارم درآمدی بر علوم بلاغت

۱-۴- تاریخ تطّور علوم بلاغت	۵۳
۱-۱-۴- آرایه ها و صنایع بدیعی در متون فارسی	۵۹
۲-۱-۴- سرآمدان بدیع و عروض فارسی	۶۰
۲-۲-۴- بدیع	۶۱
۱-۲-۴- صنایع لفظی	۶۲
۳-۴- علم بیان	۷۰
۱-۳-۴- تشبیه	۷۰
۲-۳-۴- استعاره	۷۳
۳-۳-۴- کنایه	۷۴
۴-۳-۴- مجاز	۷۷
۴-۴- علم معانی	۷۸
۱-۴-۴- خبر و انشا	۷۸

۸۰	۴-۴-۲- مسند و مسند آیه
۸۲	۴-۴-۳- جملات پرسشی
۸۳	۴-۴-۴- جملات امری
۸۵	۴-۴-۵- فعل نهی
۸۵	۴-۴-۶- ایجاز
۸۵	۴-۴-۷- اطناب
۸۷	۴-۴-۸- وصل و فصل

فصل پنجم علم بدیع در کلام بیضای اردبیلی

۸۹	۵-۱- مقدمه
۸۹	۵-۲- صنایع لفظی
۸۹	۵-۲-۱- سجع
۸۹	۵-۲-۱-۱- سجع مطوّف برگردان
۹۱	۵-۲-۱-۲- سجع متوازن
۹۲	۵-۲-۱-۳- سجع متوازی
۹۴	۵-۲-۲- ترصیع
۹۴	۵-۲-۳- موازنه
۹۴	۵-۲-۴- جناس
۱۰۰	۵-۲-۵- اشتقاق (اقتصاب)
۱۰۱	۵-۲-۶- شبه اشتقاق
۱۰۲	۵-۲-۷- قلب
۱۰۲	۵-۲-۸- بدیع لفظی
۱۰۷	۵-۴-۴- بدیع معنوی
۱۰۷	۵-۴-۱- مراعات النظیر
۱۰۸	۵-۴-۲- مطابقه (تضاد دو طباق)
۱۰۹	۵-۴-۳- حسن تعلیل
۱۱۰	۵-۴-۴- مبالغه، اغراق، غلو
۱۱۱	۵-۴-۵- جمع
۱۱۲	۵-۴-۶- سیاقه الاعداد
۱۱۲	۵-۴-۸- تجرید
۱۱۳	۵-۴-۹- بראعت استهلال

۱۱۳	 ۱۰-۴-۵ حسن طلب
۱۱۴	 ۱۱-۴-۵ حسن مطلع
۱۱۵	 ۱۲-۴-۵ حسن مقطع
۱۱۵	 ۱۳-۴-۵ تلمیح
۱۱۶	 ۱۴-۴-۵ حشوملیح
۱۱۷	 ۱۵-۴-۵ حشو قبیح
۱۱۷	 ۱۶-۴-۵ ایهام تضاد
۱۱۷	 ۱۷-۴-۵ ایهام تناسب
۱۱۸	 ۱۸-۴-۵ ایهام مجرد
۱۱۸	 ۱۹-۴-۵ ایهام مرشحه
۱۱۸	 ۲۰-۴-۵ ایهام مبتنه
۱۱۹	 نتیجه گیری

فصل ششم علم بیان، در کلام بیضای اردبیلی

۱۲۱	 ۱-۶ مقدمه
۱۲۱	 ۲-۶ تشبیه
۱۲۱	 ۱-۲-۶ تشبیه بر حسب حسی و عقلی بودن طرفین
۱۲۱	 ۱-۱-۲-۶ حسی بر حسی
۱۲۲	 ۲-۱-۲-۶ حسی بر عقلی
۱۲۳	 ۳-۱-۲-۶ عقلی بر حسی
۱۲۳	 ۴-۱-۲-۶ عقلی بر عقلی
۱۲۳	 ۲-۲-۶ بر حسب افراد و ترکیب
۱۲۳	 ۱-۲-۲-۶ مفرد به مقید
۱۲۴	 ۲-۲-۲-۶ مرکب به مرکب
۱۲۴	 ۳-۲-۲-۶ مرکب به مفرد
۱۲۵	 ۴-۲-۲-۶ مفرد به مفرد
۱۲۵	 ۵-۲-۲-۶ مرکب به مقید
۱۲۵	 ۶-۲-۲-۶ مقید به مقید
۱۲۶	 ۳-۲-۶ بر حسب تعدد
۱۲۶	 ۱-۳-۲-۶ تشبیه واحد
۱۲۶	 ۲-۳-۲-۶ تشبیه ملفوف

۱۲۶	۳-۳-۲-۶ تشبیه تسویه
۱۲۶	۴-۳-۲-۶ تشبیه جمع
۱۲۷	۴-۲-۶ بر حسب مفهوم
۱۲۷	۱-۴-۲-۶ تشبیه بعید
۱۲۷	۲-۴-۲-۶ تشبیه قریب
۱۲۸	۵-۲-۶ بر حسب ارکان تشبیه
۱۲۸	۱-۵-۲-۶ مرسل ذکر (ادات)
۱۲۸	۲-۵-۲-۶ تشبیه موکد (حذف ادات)
۱۲۸	۳-۵-۲-۶ مفصل (ذکر وجه شبه)
۱۲۹	۴-۵-۲-۶ مجمل (حذف وجه شبه)
۱۲۹	۵-۵-۲-۶ بلیغ (حذف ادات و وجه شبه)
۱۲۹	۳- استعاره
۱۲۹	۱-۳-۶ استعاره مصرحه
۱۳۰	۲-۳-۶ استعاره مکنیه تخمیلیه
۱۳۱	۴-۶ کنایه
۱۳۲	۵-۶ مجاز
۱۳۲	۱-۵-۶ مجاز با علاقه کل به جز و جز به کل
۱۳۳	۲-۵-۶ علاقه ملازمت
۱۳۳	۳-۵-۶ علاقه مایکون

فصل هفتم علم معانی، در کلام بیضای اردبیلی

۱۳۵	۱-۷ مقدمه
۱۳۵	۲-۷ اغراض ثانوی که از جمله خبری، منتظر است
۱۳۵	۱-۲-۷ اظهار تأثر و اندوه نه اخبار
۱۳۶	۲-۲-۷ بشارت و اظهار اتبساط
۱۳۶	۳-۲-۷ امید دادن و تشویق کردن
۱۳۶	۴-۲-۷ هشدار
۱۳۷	۵-۲-۷ اظهار آسودگی و پایان کار
۱۳۷	۶-۲-۷ از باب مفاخره
۱۳۸	۳-۷ اغراض حذف مستند و مستند الیه
۱۳۸	۱-۳-۷ فعل مفرد

۱۳۹	۴-۷-حصر و قصر از لحاظ کاربرد.....
۱۳۹	۷-۴-۱-برای مبالغه.....
۱۳۹	۷-۴-۲-برای ترغیب و تشویش.....
۱۳۹	۷-۴-۳-برای تحقیر غیر مقصور.....
۱۴۰	۷-۴-۴-برای طنز و سُخریه.....
۱۴۰	۷-۵-جملات پرسشی.....
۱۴۰	۷-۵-۱-تجاهل مفید اغراق.....
۱۴۰	۷-۵-۲-بیان تعجب و حیرت.....
۱۴۰	۷-۵-۳-برای استهزام انکاری و یا تقریری.....
۱۴۰	۷-۵-۴-اظهار مخالف و بیان عجز.....
۱۴۱	۷-۵-۵-امر به طریق غیر مستقیم.....
۱۴۱	۷-۶-جملات امری.....
۱۴۱	۷-۶-۱-تشویش و ترغیب.....
۱۴۲	۷-۷-فعل نهی.....
۱۴۲	۷-۷-۱-ارشاد.....
۱۴۲	۷-۷-۲-دعا.....
۱۴۲	۷-۸-موارد فصل.....
۱۴۳	۷-۹-کمال اتصال.....
۱۴۳	۷-۱۰-شبه کمال اتصال.....
۱۴۳	۷-۱۱-موارد وصل.....
۱۴۳	۷-۱۱-۷-برای چند مسند یک مسند الیه.....
۱۴۳	۷-۱۱-۲-ترکیبات عطفی.....
۱۴۴	۷-۱۲-اطناب.....
۱۴۴	۷-۱۲-۱-ذکر خاص بعد از عام.....
۱۴۴	نتیجه گیری کلی.....
۱۴۶	منابع.....

خزینه های کلام، که تحت لسان شاعران پنهان است، گنجینه های سرشار از حکمت و معرفت و زیبایی و لطافت است، که به منزله هدیه ای آسمانی به شاعران، عطا شده است.

شاعران، واسطه فیض اند، و حامل هدیه های کلامی پروردگار.

تورق، در آثار آن بزرگواران، و تفحص، در ژرفای جان های شوریده و سینه های در آتش عشق سوخته، هر انسانی را که اندک ذوقی در سر داشته باشد متحول می کند و لاجرم، زبان ها را به تحسین آنان وا می دارد.

ادبیات، چونان آینه ای، حرمان و احوال و آمال هر قومی را از زمانه ی دور، تا اکنون باز می تاباند و بر گوش و دل ما، چکامک های تلخ و شیرین می خواند.

ادبیات آیینی ما، که در طول چهارده قرن از فروغ لایزال قرآن نشأ گرفته، بیانگر اهمّیت و ارزش والای هنر راستین شعر و شاعری است؛ که جای جای کشورمان، خالصانه، تبلیغ خداشناسی و صفای باطن و در عین حال روحیه ظلم ستیزی و عرفان را محور برنامه اعتقادی خود، قرار داده است.

در عصر ما، شادروان «میرزا صادق بیضای اردبیلی» با سرودن دیوان خود، در نوحه و عرفان و مرثیه، زبان آذری را در بستر تاریخ، ضبط نموده است و حاصل عمرش را به فرهنگ ما، هدیه کرده است. این زبان ترکی آمیخته به فارسی و عربی، در حوزه ادبیات عاشورایی، رشته ای معین را تشکیل می دهد.

هدف این شاعر عاشق، نگاه داشت زبان و یا آفرینش هنری، نبوده است؛ بلکه او، عاشق سرور شهیدان بوده و عرفان را با سویدای دل خود، درک نموده است. حاصل این روحیه، عرق ریزی روحی، در قالب کلام موزون بوده است؛ که مرثیه نامیده می شود.

ادبیات ایران، در آثار ادبی فارسی و ترکی، در دو فصل شعر عارفانه و منظومه های عاشورایی، در هنر و ادبیات جهان، متمایز بوده است؛ و در هر دو فصل، سخن و موضوع، از مذهب تشیع، سرچشمه می گیرد؛ که در ادبیات و هنر مکتوب دو زبان فارسی و ترکی، جلوه ای خاص دارد. و نظر جهانیان را به خود جلب می کند. در شعر عارفانه، سالک و مرید، به دنبال دل خود گام بر می دارد و به ذکر دل می پردازد تا راه خویش را پیدا کند.

منظومه های عرفانی، به جهت آموزشی بودن و یا حتی داشتن حال جذبه، همچون مثنوی معنوی یا گلشن راز، معمولاً منظومه های بلند را شامل می شوند؛ و تعداد ابیات آن ها، گاه بسیار طولانی است. اما ما در نوحه، معمولاً با اشعار طویل روبرو نیستیم؛ لیکن به نظر می رسد که می توان هر کدام از شعر های

کوتاه یک مجموعه را در قالب یک منظومه عرفانی بلند- بخاطر داشتن مختصات عرفانی - در نظر گرفت.

مرحوم بیضای اردبیلی، در انواع قوالب شعر، طبع آزمایی نکرده است؛ زیرا او چنان جذب مراد و شیخ خود، بوده است که سخنانش، اطراف یک موضوع، دور می زند که همانا شرح وقایع کربلا و بیان عظمت مقام شهدا وائمه اطهار(ع) است؛ که به صورت های گوناگون، به رشته تحریر در آمده است.

www.ketab.ir

به نام خلوص و غم سرو و مستی

به نام تو ای شاه زیبا پرستی

کتابی که پیش رو دارید حاصل رساله کارشناسی ارشد اینجانب می باشد افتخار دارم که راهنمایی این پژوهش توسط استاد گرامی جناب آقای دکتر جابر عناصری و مشاوره آن توسط استاد محترم جناب آقای دکتر احمد نورمند انجام پذیرفت . این رساله به عنوان پژوهش برتر شناخته شد و دانشگاه یکی از شرایط اعطای مجوز چاپ را کسب اجازه از اساتید راهنما و مشاور قرار داد.

خوشبختانه هر دو استاد گرامی موافقت خود را با چاپ اثر به صورت کتاب ابراز نمودند . علاوه بر آن جناب آقای دکتر عناصری بذل عنایت فرموده ضمن ویرایش مجدد متن مقدمه ای بسیار عالمانه نیز بر آن مرقوم کردند. ایشان در حالی قبول زحمت نمودند که دستشان به شدت آسیب دیده بود اما عشق ایشان به اباعبدالله الحسین (ع) و انگیزه تشویق حقیر باعث شد استادی را در حق اینجانب تمام کنند. خداوند اجرشان را خود عنایت کند که حقیر توان تشکر ندارم.

سید یوسف رئیس زاده